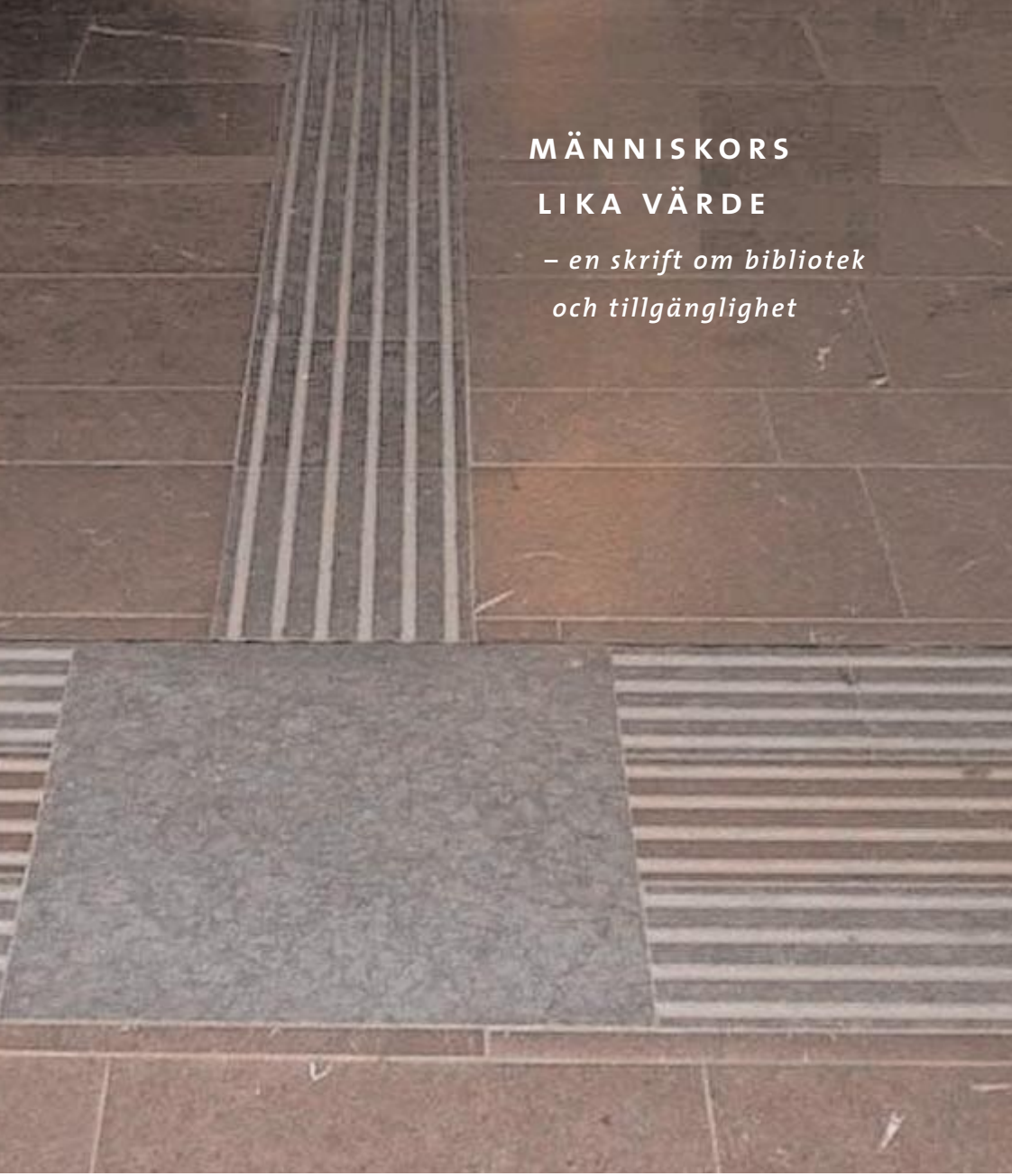

MÄNNISKORS LIKA VÄRDE

– en skrift om bibliotek och tillgänglighet

REGIONBIBLIOTEK VÄSTRA GÖTALAND

FRAMSTEGET • 7

innehåll

Människors lika värde

Två boktitlar, båda från 1990-talets sista år, med var sitt anslag, förtydligar hur handikappolitiken gestaltar sig i dagens offentliga Sverige.

Den första är en kommunhandbok om hur man skapar ett tillgängligare samhälle. Bokens titel är: Tänkte inte på det... Genom att funktionshindrade har osynliggjorts och förfrämligats, har ansetts som marginella människor, utan maktanspråk och fullt möjliga att negligera, så betecknar uttrycket Tänkte inte på det... mycket väl många offentliga institutioners, inklusive bibliotekens, inställning. Välvilja kombinerad med tanklös okunskap.

Den andra titeln är också från en offentlig institution, nämligen en proposition från regeringen: Från patient till medborgare. Titeln indikerar ett förändrat fokus, från passivt vårdfall, föremål för samhällets vård och omsorg, men också för välgörenhet, till en aktiv medborgare, där man betonar att funktionsnedsättningar är en av flera naturliga variationer hos befolkningen, där var femte person i yrkesverksam ålder faktiskt har någon form av funktionsnedsättning. Kan detta vara möjligt? Var femte? Ja, det finns både synliga och icke synliga funktionshinder, och många som kan innebära svårigheter i biblioteksnyttjandet. Vi räknar med att 5-10 % kan lida av så svåra läs- och skrivsvårigheter att man talar om dyslexi.

Man kan då sammanslå dessa titlar till ett imperativ för framtiden: Tänk då på det! Vi är alla medborgare! Och självklart ska all skattefinansierad verksamhet vara tillgänglig för alla. En tydlig, tidsatt målsättning finns för den nationella handikappolitiken: ”Enkelt åtgärdade hinder mot tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- och orienteringsförmåga ska vara åtgärdade före utgången av år 2010.”

För biblioteken gäller då att se till

- att det går att ta sig in i biblioteket och
- att orientera sig och ta del av bibliotekens utbud

Denna skrift ska ta sig an den sista punkten.

Läs- och skrivstöd för ökad delaktighet – 10 år i Göteborg

I höst 2003 är det tio år sedan det banbrytande projektet ”Bibliotek för alla” på Göteborgs stadsbibliotek öppnade nya möjligheter för synskadade och andra läshindrade att få tillgång till media, kataloger och databaser.

Datorer med förstoring, talsyntes och punktskrift placerades i Läs – och skrivstugan på talboksavdelningen och nya tekniska lösningar för program och utrustning skapades. Målgruppen var främst synskadade som inbjöds till visningar. Grunden för stadsbibliotekets arbete för ökad tillgänglighet lades. Ett nätverk av nya kontakter togs med handikapporganisationer. Lokalerna anpassades med ledstråk, större hiss, talande hiss och talande kölappssystem, hörslinga, färdtjänsttelefon och texttelefon för döva. Kommunen uppmärksammade satsningen och stadsbiblioteket tilldelades 2001 det nyinstiftade tillgänglighetspriset.

Projektet fick stor genomslagskraft i biblioteksvärlden. I dess spår följde projekten ”Open Media” och ”Open media - Zooming up” som utbildade läs- och skrivtekniker och etablerade verksamhet med liknande utrustning i många bibliotek i Västra Götaland. På andra håll i landet togs verksamheten som utgångspunkt för egna satsningar med anpassade datorer. Århus bibliotek i Danmark startade ”Den talande verkstaden” och i Norge har man genom det statliga Deltaprojektet utbildat konsulenter i tillgänglighet med läs- och skrivhjälpmedel som specialitet för flera bibliotek i södra Norge. Under de senaste åren har universitet och högskolor börjat satsa mer på studerande med funktionshinder, Chalmers bibliotek har en särskild lässtudio liksom Ekonomiska biblioteket vid Göteborgs universitet.

1994 anställdes en läs- och skrivtekniker och verksamheten fortsatte permanent med egen budget. Support och teknikutveckling knöts inte till bibliotekets dataavdelning. Kunskapen byggs istället upp inom talboksavdelningen, med en läs- och skrivtekniker

som särskilt ansvarig. Mycket utvecklingsarbete sker i nära samverkan med olika hjälpmedelsföretag. Ambitionen är att fortsätta att vara ledande vilket innebär att pröva och anpassa inte bara nya programversioner utan också helt nya produkter. Denna specialistfunktion fungerar också genom regionbiblioteket som en resurs för utbildning, support och teknikutveckling för läs- och skrivstödsverksamheten på andra bibliotek i Västra Götaland. Det ger en rik erfarenhetsbas och ett brett kontaktnät. Att samla kompetens på ett enda ställe är också en risk, det gäller att sprida kunskap och ansvar till fler.

Läs- och skrivtekniker som yrkesroll

I Läs- och skrivstugan utökades personalen med en läs- och skrivtekniker samt med fler bibliotekarietimmar. Genom att en ny Open Media-dator placerades på avdelningen för barn och unga i ”Ordverkstaden” anställdes ytterligare två läs- och skrivtekniker. De bildade arbetslag tillsammans vilket bidragit till att stärka yrkesrollen i biblioteket. Det är en ny profession under utveckling som ligger lite på tvärs över de gängse mönstren. Eftersom läs- och skrivteknikerna är knutna till olika avdelningar har det lett till ökad samverkan vid gemensamma visningar och i marknadsföringen. De ingår också i nätverk med andra kollegor i kommunen och regionen för erfarenhetsutbyte och kompetensutveckling.

Marknadsföring

Fortsatt marknadsföring utanför biblioteket är en förutsättning för att nå nya användare. De första årens inriktning på främst synskadade och samverkan med syncentralen och SRF har vidgats till fler grupper av funktionshindrade. Man vänder sig också till förmedlare som specialpedagoger och lärare på olika nivåer och medverkar i studiedagar och föreningsmöten. Läs- och skrivteknikern är ofta bibliotekets ansikte utåt vid marknadsföring på mässor och konferenser och representerar hela biblioteket.

Brukarna

Basverksamheten är visningar för grupper och handledning för enskilda i hjälpmedlen. Stor vikt har lagts vid att kunna ge handledning under så stor del av öppettiden som möjligt. De första åren var många användare ovana vid datorer och måste först lära sig grunderna i datorernas funktion innan man kunde gå vidare till att lära sig

använda hjälpmedlen för att med deras hjälp nå kataloger och databaser. Idag har de flesta en större datormognad och kan efter en första introduktion i hur programmen fungerar arbeta självständigt. Antalet brukare ökar hela tiden och det kommer fler personer med läs- och skrivsvårigheter. Många kommer i studiesyfte för att söka information på Internet eller för att använda sin e-post på samma vis som andra datoranvändare på biblioteket. Enda skillnaden är att man behöver hjälpmedlen. En önskvärd utveckling är att alla bibliotekets publika datorer utrustas med program för förstoring och talstöd.

I Ordverkstaden har man stött på svårigheter att nå målgrupperna synskadade och funktionshindrade barn och unga. En orsak är att de oftast behöver vuxnas hjälp för att komma till stadsbiblioteket med dess läge i centrum, kanske långt från hem och skola. Istället försöker man nu bredda programutbudet med fler spel och träningsprogram för barn med läs- och skrivsvårigheter.

Det digitala biblioteket

En arbetsuppgift som tillkommit under de senaste åren är att introducera den nya digitala Daisy-talboken. Man visar hur den kan spelas i dator och hur läsprogrammen fungerar eller hur man kan använda den i olika Daisyspelare och vilka nya sökmöjligheter den ger. Den nya tekniken ger många utvecklingsmöjligheter för framtiden som t ex att hämta en önskad titel från TPB:s ljudfilsarkiv och ladda ner direkt till datorn eller spelaren.

Det har blivit en allt viktigare uppgift att visa hur man kan använda biblioteket hemifrån sin egen dator. Via hemsidan som anpassats efter den nya EU-standarden för tillgänglighet kan man söka i bibliotekets katalog, reservera media, förnya pågående lån och ladda ner e-böcker. Här finns länksamlingar och digitala tjänster som Fråga biblioteket eller möjlighet att chatta med en bibliotekarie. Det digitala biblioteket är av särskilt värde för den som inte själv kan komma till bibliotekslokalen. Det är viktigt att fortsätta att utveckla interaktiva tjänster för att ge ökad delaktighet för alla.

Else-Gun Blomqvist/Örjan Petersson

Göteborgs Stadsbibliotek

Vad är ett biblioteks uppgifter egentligen?

Svaret har genom åren förändrats, och "bibliotek" i sig, är ingen entydig beteckning, utan snarare en beteckning som rymmer allt från stora nationella samlingar med tryck, ända från den moderna historiens barndom, till de virtuella bibliotek med elektronisk information som nu under millenieskiftestider har presenterats som en nytt koncept av begreppet "bibliotek".

Kärnan ligger hela tiden i samlingarna, men biblioteken har andra uppgifter också. Folkbiblioteken, som är folkupplysningens och folkrörelsernas barn, ska stimulera till läsning, stimulera den fria och frivilliga bildningen, hjälpa till med orienteringen i den stora informationsfloden, med kvalitet och etisk medvetenhet, men det har också en social roll, där man understryker allas rätt till information oavsett ålder, etnisk tillhörighet, inkomster, och så vidare. Särskilt barns läsning har varit en nyckeluppgift för biblioteken de senaste årtiondena.

När vi till sist fick vår bibliotekslag så är det dessa två uppgifter som betonas, dels att vi ska ha samlingar som kostnadsfritt ska kunna nyttjas, dels att vi ska ha den sociala dimensionen, vi ska "ägna särskild uppmärksamhet" åt barn, åt personer med annan etnisk bakgrund än den svenska och åt funktionshindrade.

En av dessa "gamla" uppgifter, den fria och frivilliga bildningen, har fått förnyad aktualitet; Det livslånga lärandet, det som också blivit en samhällsvision för 2000-talet. Det är också en vision för biblioteksutvecklingen där det individuella behovet och lärandet i bred bemärkelse kan tillfredsställas på ett unikt sätt, tillgängligt för alla. När börjar det livslånga lärandet? Och när slutar det? Den kompetente samhällsmedborgaren har hela livet behov av nya kunskaper och impulser. Och då menar jag kunskaper i en mycket bred bemärkelse. Även kunskap som inte är rent instrumentell.

En sådan kraftfull vision som det livslånga lärandet, (som är en världsvid vision),

måste också omfatta alla medborgare, även de med funktionshinder. Funktionshinder är obekväma och tidsödande och funktionshindret gör också tillgången till info mer begränsad, tar längre tid att ta till sig och är mer svåråtkomlig.

För bibliotekens del gäller det då att inkludera biblioteksverksamhet för läshandikappade i sin verksamhetsutveckling, att ”ägna särskild uppmärksamhet” åt dem, oavsett om det handlar om IT-planer, samlingarnas innehåll och verksamhets- och personalutveckling eller fysisk tillgänglighet.

En stiliserad bild av bibliotekets kärnverksamheten ger Peter Brophy i boken the library in the twenty-first century : new services for the information age.

Rådgivning och utbildning

Mängden möjliga användare	Biblioteks-användare Kunskap om användaren	Användar-gränssnitt	**Information** **Tillgång och användning**	Dokument-gränssnitt	Information som är tillgänglig för biblioteket Kunskap om informationen	Mängden möjlig information

Bilden innehåller mina översättningar:
Advice and training = rådgivning och utbildning
User universe = Mängden möjliga användare
User population= Biblioteksanvändare
User intelligence= Kunskap om användaren
User interface= Användargränssnitt
Information, Access and use= Information, tillgång och användning
Source interface= Dokumentgränssnitt
Information Population = Information som är tillgänglig för biblioteket
Source Interface=Kunskap om informationen
Information Universe= Mängden möjlig information

Open Media-projektet kom att beröra de flesta av bibliotekets kärnverksamheter:

- mängden möjliga användare, en av arbetsuppgifterna är att vända sig utanför biblioteket och försöka nå icke-användarna, de som inte ansett sig kunna ta till sig bibliotekets erbjudande på grund av sitt funktionshinder, på grund av okunskap om vad biblioteken erbjuder ...
- de redan existerande biblioteksanvändarna genom att introducera en ny service
- att tillföra och utöka kunskapen kring de funktionshindrade användarna inom bibliotekssystemet
- att förbättra användargränssnittet genom att tillföra kunskap kring läshandikapp
- att tillgängliggöra dokumentgränssnittet genom det faktiska arbetet vid lässtationen
- och genom att medverka i träning och rådgivning till besökarna – det pedagogiska arbetet med att lära läshandikappade att utnyttja och använda de tekniska hjälpmedel som nu står till användarnas förfogande.

Open Media – historik

Utvecklingsarbetet startade vid Göteborgs stadsbibliotek 1993, projektet hette Bibliotek för alla och testade möjligheten att tillgängliggöra bibliotekets samlade tryckta och digitala information för synskadade.

Medlet var olika former av den då existerande IT –tekniken, i form av skärmläsningsprogram med talsyntes, punktdisplay och skanner. Parallellt pågick ett utvecklingsarbete i biblioteket med den fysiska tillgängligheten och utbildning för personalen. Utvecklingsarbetet leddes av en styrgrupp som hade en brukargrupp till stöd. Projektet utvärderades också både av psykologiska institutionen vid Göteborgs universitet och av konsumenttekniska avdelningen vid Chalmers tekniska högskola. Projektets resultat kan sammanfattas i fyra punkter:

- Tekniken fungerade för sin uppgift, att tillgängliggöra bibliotekets samlade tryckta och elektroniska texter, MEN, den var krånglig att sköta och den krävde mycket teknisk support.
- Synskadade fick möjlighet till ett större utbud av bibliotekens samlade tryckta och elektroniska texter, MEN tekniken var svår för en synskadad att lära sig och att tillfullo utnyttja, utan mycket stöd från personalen.
- Det krävdes en hel del marknadsföringsåtgärder för att nå målgruppen, som erfarenhetsmässigt visste, att bibliotekens utbud för dem, var mycket begränsat.
- De tekniska lösningarna var också användbara för andra former av funktionshinder, även personer med dyslexi kunde utnyttja de ”talande datorerna”.

Dessa erfarenheter lade grunden för en ansökan till EU:s sociala program Mål 3. Detta program hade medel till kompetensutveckling för arbetshandikappade. Här fanns viktiga och intressanta och kvalificerade arbetsuppgifter. I samarbete med deltagande bibliotek erbjöds också chans till en regelrätt anställning. Det nya projektet hette Open Media/Open Learning.

1997 tilldelades Länsbiblioteket i Göteborgs och Bohus län medel, för att tillsammans med 5 kommunbibliotek och 1 stadsdelsbibliotek genomföra en 6 månaders utbildning som skulle leda till anställning i biblioteket.

1999 tilldelades Göteborgs stadsbibliotek ytterligare medel för att genomföra ytterligare en utbildningsomgång, nu i samarbete med 12 nya kommunbibliotek.

2000 genomfördes en ny utbildningsetapp för tre personer, denna gång sålde Regionbibliotek Västra Götaland utbildningen till Arbetsmarknadsverket.

2003 20 januari till 11 juli pågick en ny distansutbildning. Talboks- och punktskriftsbiblioteket ägde projektet och Regionbibliotek Västra Götaland genomförde utbildningen på distans med 9 deltagare, varav 5 deltagare bekostades av Arbetsförmedlingarna och 4 deltagare var biblioteksanställda som kompetensutvecklades kring IT och funktionshinder. De som redan var anställda deltog i varierande omfattning beroende på hur mycket tid de hade till sitt förfogande.

Dessa projekt har idag lett fram till att 23 bibliotek runt om i Västra Götaland tillhandhåller en utrustning som kan erbjuda gravt synskadade och grava dyslektiker tillgång till det som vi idag populärt betecknar som ”Informationssamhället”.

Läs- och skrivtekniker – ett nytt yrke i biblioteket

Bibliotekens spjutspets när det gäller tillgång till den tekniska utvecklingen för läshandikappade är Läs- och skrivteknikern.

Projekt Open Media/Open Learning tog sig friheten att lansera en helt ny typ av tjänst i biblioteket. Arbetsuppgifterna var, som tidigare nämnts, av olika karaktär: dels den tekniska, att vara kunnig i de tekniska hjälpmedlen, med allt vad det innebär, dels den pedagogiska delen, att kunna instruera besökarna i den digitala världen och att möta besökaren där han eller hon är, men också att marknadsföra verksamheten inåt i organisationen, men självklart också utåt till den blivande kundkretsen. Dessutom är det viktigt att läs- och skrivteknikern är kunnig om bibliotekets mål och arbetsmetoder.

Målgruppen för denna nya utbildning utgjordes av personer som Arbetsförmedlingarna hade registrerade som arbetshandikappade. Det som i andra sammanhang kunde vara ett hinder för anställning var i detta sammanhanget en stor fördel. Erfarenheten av ett eget funktionshinder kan ge en större förståelse för andra människors behov och problem med läshandikapp. I en lärande situation förekommer också en ingrediens av spegling och identifikation. ”Kan hon klara detta så kan jag nog det också” eller ”Jag vill också kunna det hon kan”.

För detta krävdes självfallet en utbildning. Open Media-projektet har lagt grunden för ett sådant upplägg och de olika delprojekten har provat olika innehåll och förbättrat utbildningen. Idag ges utbildningen som en distanskurs på heltid, med mycket få träffar IRL (in real life). Utbildningen föregår på det lokala biblioteket vid en förhyrd lässtation, som kursledningen har definierat. Allt för att teknikundervisningen ska kunna skötas på distans. De bibliotek som vill ha en läs- och skrivtekniker, oavsett ort, kan rekrytera en lämplig person, denna person kan bo kvar på sin bostadsort och få utbildning på sitt bibliotek. Samtidigt slussas man in i arbetsgemenskap och lokal arbetsplatskultur. Man kan under utbildningens gång börja knyta kontakter för sitt framtida nätverk och till

och med börja marknadsföra verksamheten så smått. Även efter EU-projekttiden har Arbetsmarknadsverket bekostat utbildningar och bidragit till lönekostnaden.

Utbildningens innehåll har omfattat dessa block: biblioteket i samhället, teknik, informationssökning, medier, pedagogik. Det är stora generella rubriker som döljer bland annat kartläggning av det egna omgivande samhället, bibliotekskultur, kunskap om olika funktionshinder, alla möjligheter som de tekniska hjälpmedlen erbjuder, förmågan att göra olika inställningar, förmågan att kunna åtgärda fel, anpassade medier, etik, bemötande, pedagogiska processer ...

Efter utbildningen har anställningen tagit vid. Beredskapen för detta har från bibliotekens sida utvecklats över åren. Från början intog man på vissa håll en avvaktande attityd till dessa personer. Vad kan de göra? Kommer de att ha tillräckligt att göra? Finns det verkligen så många läshandikappade? Kan de delta i övrigt biblioteksarbete? Ska de konkurrera ut någon annan personal? Har vi råd med detta? Att ha en arbetskamrat med funktionshinder, hur skulle det vara?

Ett projekt är till för att pröva nya saker. Här kommer nya personer med ny och unik kompetens och bryter in i ett ganska så solitt system av två kategorier av biblioteksanställda; bibliotekarier och biblioteksassistenter. Hur skulle det tas emot? Skulle det vara en katalysator till förändring? Skulle det kanske bli utmobbning. Allt var möjligt. Glädjande nog verkar det som om de allra flesta flutit mycket väl in i arbetsgemenskapen på arbetsplatserna. De allra flesta biblioteken, som prövat på att ha en läs- och skrivtekniker anställd, inser, att det krävs en särskild resurs för att arbeta med läshandikappades tillgång till biblioteksresurserna. Som bonus kan man också säga, att när det finns en person i arbetsstyrkan med ett eget funktionshinder, så kan medvetenheten rent allmänt höjas om bibliotekets ansvar för tillgänglighet.

Förväntningarna var högt ställda både från läs- och skrivteknikernas sida och från bibliotekets sida. Det visade sig emellertid att startsträckan var lång. Det tog ungefär 1 år för de flesta innan kunskapen om den nya verksamheten hade nått ut och dagarna började fyllas av arbetet vid lässtationen med målgruppen. Särskilt för den första gruppen läs- och skrivtekniker och för deras bibliotek var det ett prövande år. Skulle det finnas underlag för arbetet eller var det bara ytterligare ett av EU-projektens luftslott? Den första omgångens deltagande bibliotek ska ha äran av att ha tålamod att vänta ut detta. Med deras erfarenheter gick det att motivera vidare satsningar på läs- och skrivtekniker. Många läs- och skrivtekniker vittnar om att det är ett mycket roligt och givande arbete. Det är en glädje att gå till jobbet och veta att man öppnar världar för människor som har

sett sin framtid mycket begränsad, både för sin utbildnings skull, för sin självkänslas skull och för sitt deltagande i samhällslivet. Många bibliotekschefer tycker också att det är ett bra sätt att leva upp till biblioteksslagens paragraf 2 och 8.

Vilka är framgångsfaktorerna? Vilka svårigheter finns?

Framgångsfaktor nummer ett är (inte överraskande!) förankring. Förankring i politiken och förankring hos chefen. Att chefen agerar företrädare för verksamheten inför till exempel andra förvaltningschefer. Förankring i arbetsgruppen där läs- och skrivteknikern kan ingå i ett arbetslag med gemensamma målsättningar. Att verksamheten ses som integrerad i övrig biblioteksverksamhet och inte som en fil för sig. Därav följer att det är självklart att läs- och skrivteknikern finns med på arbetsplatsträffar, på medarbetarsamtal, i kompetensutvecklingen. Självklart ska det också finnas en budget och en investeringsplan. Verksamheten ska ses som en del att bibliotekets IT-satsning och den lokala IT-supporten ska ta ansvar även för lässtationen. Det är också viktigt att verksamheten är känd för de föreningar som organiserar läshandikappade och också för de kommunala handikappråden. Några bibliotek har uppmanat till exempel FMLS och SRF att förlägga medlemsmöten eller styrelsemöten till läs- och skrivstationen, visning av lässtationen kan vara en punkt på dagordningen.

Härmed har jag också antytt vilka svårigheterna kan vara. Men till detta ska man också ta med läs- och skrivteknikern själv som framgångsfaktor. Precis som med alla andra anställda, oavsett arbetsuppgifter och position, är folk olika. Detta gäller självfallet också läs- och skrivteknikerna.

Mängden möjliga biblioteksanvändare – att marknadsföra ny biblioteksservice

Projekt Bibliotek för alla ville höja kvaliteten på biblioteksverksamheten för talbokslåntagarna, bland annat genom att göra bibliotekskatalogen tillgänglig för synskadade, både synsvaga och gravt synskadade.

Talbokslåntagarna har besökt biblioteken sedan sextiotalet, när den svenska talboksmodellen började prövas. Det är en handikappgrupp för vilka folkbiblioteken intar en särställning, eftersom biblioteken svarar för deras breda tillgång till litteratur i anpassad form. Nya talboksläsare har främst rekryterats genom information från syncentraler, synkonsulenter, Synskadades Riksförening. På senare år, i Dyslexikampanjens kölvatten, har fler personer med läs- och skrivsvårigheter hittat till biblioteken.

Marknadsföringen är mycket viktig i ett projekt som Open Media eftersom dess syfte var att skapa nya arbetstillfällen för arbetshandikappade. Målgruppen var kartlagd av andra instanser och omfattade kanske så många som 10-15 % av befolkningen. Skulle man inte nå målgruppen, så fanns ju inte heller arbetsuppgifter. Marknadsföring utgjorde därför en ganska stor del av den sex månader långa utbildningen. Utbildningen följde traditionell tjänstemarknadsföring, där man undersöker målgruppen, hur, var och när man kan nå den, man presenterar sin ”vara”, man redogör för servicen och de tjänster som kan ges. Och man lär sig presentera den, muntligt och skriftligt. Som signal och igenkänning introducerades en logotyp för projektet. Logotypen blev en kontrastfylld, stiliserad bild av vad en lässtation kan bidra med: förstoring, ljud och punkt.

Ett marknadsföringsarbete bör genomföras planmässigt och det är ett stort arbete som är långsiktigt och som inte enbart kan åligga en person i biblioteket. Framför allt uppmuntrades den blivande läs- och skrivteknikerna att samarbeta med socialbibliotekarien. Han/hon har ju oftast redan ett gott kontaktnät som det går att utnyttja.

Marknadsföringsarbetet måste fortgå hela tiden. Bibliotekets demokratiuppdrag uppfordrar till att visa på att bibliotekets resurser står till alla människors förfogande. Därför måste marknadsföring hela tiden vara en viktig arbetsuppgift som måste planeras in så att inte den dagliga verksamheten förbrukar all tid. (Det finns en benägenhet inom biblioteksvärlden att själva sätta upp gränserna för vilka som ska få tillgång till biblioteket, och vilka som inte ska få det: ”vi vågar inte marknadsföra detta, för tänk om alla skulle komma hit, det klarar vi inte...”)

Det har också varit viktigt att betona den interna marknadsföringen till de övriga kommunala förvaltningarna. Läs- och skrivstationen är en kommungemensam resurs som alla förvaltningar kan ta del av. Förutom förstås för elever i utbildning, för vård- och omsorgstagare så har kommunstyrelsen stor nytta av att veta att deras ansvar att kunna informera alla kommuninvånare på ett anpassat och tillgängligt sätt finns inom den egna kommunala organisationen. Det är fullt möjligt för läs- och skrivteknikern att medverka till att all skriftlig information i kommunen kan återges i talad, förstorad eller punktskriftsform.

Men kunskap om användarna då? Läs- och skrivteknikern har i sin utbildning fått kunskap om olika former av läshandikapp, de har också kontakt med de föreningar som organiserar läshandikappade. Genom att medverka i all biblioteksutveckling kan läs- och skrivteknikern hela tiden lyfta in de erfarenheter som de får professionellt, in i organisationen, genom sina dagliga möten med läshandikappade. Det kan handla om att bidra med synpunkter på medieinköp, IT-utvecklingen, fysiskt tillgänglighet och andra anpassningar kring det utbud som biblioteket erbjuder sina besökare.

Flera läs- och skrivtekniker har också egna läshandikapp och kan också med sina personliga erfarenheter bidra till bibliotekets egen kunskaps- och verksamhetsutveckling.

Läs- och skrivteknikerna samarbetar i nätverk och hjälper varandra i marknadsföringsarbetet på olika sätt:

- tips om vart man kan vända sig
- tips om trycksaker
- man hänvisar till varandra, till exempel på mässor, på syncentraler
- genom att lansera ett gemensamt ord för verksamheten LOSS= läs- och skrivstöd

LOSS borde få synas tydligare på bibliotekens första sidor på webben. Den som har ett läshandikapp orkar inte eller kan inte, bläddra sig genom en struktur för att hitta det som är angeläget, nämligen, att det finns både personal och teknik som öppnar bibliotekens resurser.

Användargränssnitt

Den utrustning som vi rekommenderar till biblioteken idag är både mindre platskrävande, mer tekniskt förfinad och också billigare.

Lässtationerna har hela tiden haft som mål att erbjuda så många anpassningar för så lite pengar som möjligt, med så optimalt stabil teknik som det går i en offentlig miljö.

Placeringen av lässtationen i biblioteket har varit föremål för diskussion. Ska den placeras i ett särskilt rum för sig eller ska den finnas ute bland de andra datorerna i biblioteket? Den ena lösningen förordar lättillgänglighet, den andra lösningen värnar integritet.

När lässtationen står ute i biblioteket, bland bibliotekshyllorna eller bland andra datorer i IT-galleriet, så betonar man biblioteksbesökarens jämlika behov av service, kompletterad med speciella anpassningar. I den andra lösningen betonar man biblioteksbesökarens behov av integritet och en lugn, ostörd arbetsplats.

Båda argumenten har fog för sig och lösningen måste vara att man försöker tillgodose dessa båda behov samtidigt. Det går oftast, om man kan trixa lite med bokhyllor, skärmar, väggar etc.

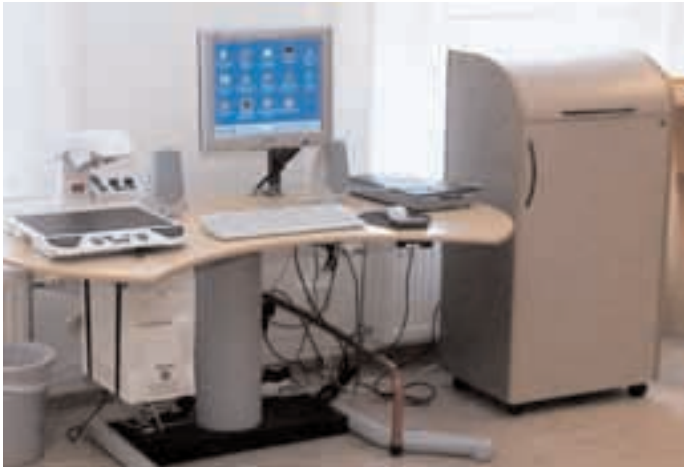

2003 års lässtation Foto: Kultur och fritid, Falköping

Användarutbildningar

IT samhället är ungt. Det har genomgått en allmän utveckling på 10 år som innefattat en gränslös tilltro, ett fantastiskt blomstrande till en mognad. Samtidigt finns det många som har haft svårt att hänga med i denna utveckling.

IT-kommissionen har kartlagt deltagandet i IT-samhället och identifierat många grupper som har haft olika svårigheter att delta i IT-samhället. Många har hört till motsatsen av de unga och framgångsrika, nämligen de äldre, de med begränsade ekonomiska möjligheter, personer som av olika skäl står utanför arbetsmarknaden. Till dessa grupper hör personer med funktionshinder, då deras ekonomiska bas är sämre än genomsnittet, bland annat för att de generellt sett har lägre utbildningsnivå och är arbetslösa i mycket högre grad än genomsnittet.

Biblioteken har argumenterat för sin satsning på IT bland annat genom att hänvisa till att biblioteken står till förfogande för dem som inte själva har tillgång till dator i hemmet eller på sin arbetsplats. Många har genomfört användarutbildningar av olika slag: Seniorsurf, informationssökning för distansstudenter, med mera. För läs- och skrivteknikerna var användarutbildning en självklar bas att arbeta med. Dels för att programmen och utrusningen i sig inte var självinstruerande och intuitiva, dels för att många i målgruppen inte hade någon större erfarenhet av IT.

Målet för användarutbildningen är, att den läshandikappade ska kunna ta del av bibliotekets resurser i samma utsträckning som alla andra. Där befinner sig naturligt nog alla besökare på sin egen nivå och med sina egna läshandikapp som måste kompenseras. Basen för läs- och skrivteknikerns arbete blir då utbildning vid lässtationen. För en del måste undervisningen börja med att man lär ut hur man sätter på en dator, ja, kanske till och med ännu enklare: att man vänjer sig vid ett tangentbord och en skärm. En bra introduktion för många gamla har varit att använda sig av förstoringstv-systemet och på så sätt öva upp sig i att använda IKT-tekniken. För andra har läs- och skrivteknikern hjälpt till att visa hur man kan använda sig av biblioteksresurserna och hur man söker i databaser med hjälp av skärmläsningsprogrammen. För personer med begräns-

ningar i de kognitiva funktionerna är olika former av träningsprogram nödvändiga för att kunna komma vidare eller att behålla sina funktioner: biblioteket som en generös mötesplats, där lite dataträning kombinerat med talbokslån och kafébesök, kan betyda livskvalitet och hopp.

Användarutbildning. Det är en term som avspeglar ett objektivistiskt och lärarcentrerat synsätt. I själva verket har lärande en stor komponent i sig av känslor, bekräftelse och tillhörighet. Peter Brophy citerar Burge och Snow (Candels, corks and contracts: essential relationships between learners and librarians, 2000) som visar på att det inte alltid är så lätt för bibliotekarier att närma sig sina användare:

”När vuxna inser att de saknar kunskaper om informationssökning, eller kanske inte ens vet att sådan kunskap bör finnas, men förstår att de har problem att skaffa fram information, så är det inte särskilt troligt att de närmar sig en bibliotekarie (särskilt inte en bakom en stor disk) och erkänner sitt behov av hjälp. För en del av vuxenheten sitter i att verka och känna sig kompetent nog i vardagliga göromål. Det krävs mod att be om hjälp från en främling och det tar tid att utveckla förtroende och förmåga också som lärande. Det är då lätt att falla för bekvämlighetens enkla väg; man ber en lärare eller en klasskompis om hjälp, sedan tar man ut något på skrivaren från en on-line databas, men skulle allt detta gå i stöpet, då kan man fråga bibliotekarien om hjälp.” (KW:s översättning)

Detta är en generell iakttagelse som inte har något alls med läshandikapp att göra. Lägg till att du har ett läshandikapp! Därvid förstår man läs- och skrivteknikerns centrala roll som empatisk handledare in i biblioteket.

Information – tillgång och användning

Detta är bibliotekets centrala uppgift – att se till att användaren får tillgång till rätt information på rätt medium i det ögonblick som han behöver det.

Med kunskap om användaren, ett flexibelt användargränssnitt, ett anpassat dokumentgränssnitt och ett stort utbud av olika medier som är sökbart, så kan biblioteket uppfylla sin kärnuppgift. Även om användaren vill läsa med talstöd. Även om användaren har mycket speciella intressen.

Detta ställer krav på biblioteket som mötesplats, på bibliotekets eget ”gränssnitt”. Både den fysiska tillgängligheten och den virtuella. Hela personalens kompetens kring bemötandefrågor måste beaktas för att goda möten ska uppstå. Läs gärna hur personer med dyslexi kan känna sig i mötet med biblioteket! (Staffan Ekegren: ”Det var ju inte dum jag var..!, 1996)

När biblioteksledningen ska arbeta med dessa frågor så handlar det om dimensioner av tjänstekvalitet som ska bakas in i målsättningsdokument och som naturligtvis ska följas upp och utvärderas. Bibliotekets utbud av tjänster och medier med en tillgänglighetsdimension kan beskrivas i biblioteksplaner och medieplaner.

Vi har inte plats! Eller samma teknikutveckling som överallt annars ...

10 år har gått sedan de första lässtationerna i Göteborg etablerades.

1993 var inte pc en naturlig del av vardagen, det är den idag.
1993 var operativsystemet DOS, ett alfabetiskt och numerärt gränssnitt, idag är Windows i stort sett förhärskande, ett grafiskt gränssnitt, som har betytt mycket för datoriseringens genomslag, men som inte hälsades med omedelbar glädje i synskadevärlden.
1993 visste bara en mycket begränsad krets vad Internet betydde, information kunde sökas i speciella databaser eller på cd-rom, inte som idag i ett världssammanbundet nätverk.
1993 förväntades det inte som idag att vi själva skall hålla oss ajour inom kunskapsutveckling, läshandikappade kunde fortfarande hitta läsfria nischer i yrkeslivet, så är det knappast idag. Regionbibliotek Västra Götaland har deltagit i denna tekniska utveckling, sett från Open Media/Open Learning-projektens synvinkel, och kan presentera en del av teknikhistorien rörande IKT-teknik för läshandikappade på bibliotek.

Varför teknikhistoria? Det ena skälet är det rent teknikhistoriska. Man glömmer fort och uppdateringarna sker kontinuerligt. Det andra skälet är att en historieskrivning samtidigt är ett förebud om framtidens förändringar.

Nu är det 2003 och då ser en lässtation ut så här:

Grunden är en standarddator med god kapacitet: Pentium, 42.4 GHz, 256 M DDR RAM, 60 GB hårddisk och ljudkort. Den har en cd-spelarenhet och en dvd-enhet. Den har inbyggd cd-brännare. Till det hör en vanlig mus och ett vanligt tangentbord. Parallellt med tangentbordet ligger en 40-teckens punktdisplay ansluten med USB-port. På en ledad arm sitter en platt 17” datorskärm. Till datorns skärm kopplas en vanlig skanner och en förstoringskamera. Till skannern återkommer vi. Läskamerasystemet är av märket Twinkle

Bright, det är kopplat till datorskärmen så, att det man vill förstora, lägger man under kameran, men man tar del av det på datorskärmen. Kamerans konstruktion gör det också möjligt att se, till exempel halva uppslagsboken på datorskärmen och på den andra halvan kan man t ex ha ett Worddokument aktivt. Vidare finns en punktskrivare, Index Basic-S, ansluten till lässtationen.

Innehållet är emellertid intressantare än skalen och det är på programvarusidan som skillnaden är som störst mot de äldre lässtationerna. Operativsystemet är Windows XP. Vanliga Windows Officepaketet utför vanliga arbetsmoment, som till exempel Word. Två talsynteser finns i datorn, dels Infovox Desktop, svensk och engelsk talsyntes, dels Voxit Macaw baserad på en verklig, mänsklig röst.

Skärmläsningsprogrammet JAWS. 4.02 överför skärminformationen till tal eller punktskrift eller en kombination. Jämfört med tidigare versioner, är JAWS 4.02 betydligt användarvänligare och är helt anpassat mot de flesta vanliga Windows programmen.

Ett annat skalprogram som förstorar texten och också kan stödjas av talsyntes är Zoomtext Xtra Level 2.7.11 Zoomtext har visat sig bli det program som täcker in flest grupper av personer med läs- och skrivsvårigheter.

Skannern styrs av ett OCR-program som heter Fine Reader Pro 6.0 och som gör få misstag i sin överföring av text till redigerbart Worddokument. Kopplat till Word finns också diverse lexikon och rättstavningsprogram som personer med läs- och skrivsvårigheter uppskattar. Lässtation har Svenskt Synonymlexikon, Wordfinder, StavaRätt. 2.0, Easy Reader, Svenska ordboken där man söker ord på ljudbild. Den som vill öva sin svenska kan också träna med olika program som till exempel Greppet, Mitt första bokstavspaket. För allmän kunskapssökning finns Nationalencyklopedin på dvd.

Datorn har också en inbyggd cd-brännare så att det är möjligt att bränna den ljudinformation man skapat via talsynteserna. dvd-spelaren tillåter också multimediapresentationer som kräver större informationsmängd än cd-rom kan härbärgera. Nationalencyklopedin är ett exempel på ett sådant program som kräver det.

Open Media/Open Learning Zooming Up 1999

Lässtationen dessförinnan, den som kallades OpenMedia/Open Learning Zooming Up hade i stort sett samma hårdvaruuppsättning, datorn beställdes och levererades i juni 1999. Förstoringskameran var av märket IDEA, men med samma funktioner som den tidigare beskrivna. Datorns kapacitet var den gången Pentium ll 350 MHz 10 GB hårddisk. Den hade en cd-rom enhet. Skärmen var en 19” traditionell skärm och skannern var

av flatbäddstyp, men med Omnipage som OCR-program. Punktdisplayen var en 40 teckens av märket Combi Braille och punktskrivaren med möjlighet till dubbelsidig utskrift av märket Index Everest. (båda dessa hårdvaror har visat sig vara goda investeringar, de ursprungliga från 1992 är fullt gångbara ännu!) Operativsystemet var Windows 98 och Officeprogrammet Word.

När det gäller mjukvarorna hette talsyntesen Infovox 330 med manlig och kvinnlig röst. Skärmläsningsprogrammet hette JAWS 3.0 och var mycket begränsad i sin användbarhet på Internet. Den läste till exempel rad för rad utan att ta hänsyn till om texten låg inom ramar eller hade annan layout.

Zoomtext hade en begränsad talsyntesfunktion som fungerade bra i ordbehandlingsprogram, men inte så bra på Internet.

Även här fanns diverse lexikon: Stava Rätt 1, Wordfinder. Träningsprogram för läs- och skrivsvårigheter var Greppet. .

Open Media/Open Learning 1997

Lässtationen 1997 var en betydligt mer omfångsrik historia. Förutom datorn som var en Pentium 133 1 GB hårddisk med två externa cd-växlare om 4 enheter. Punktdisplayen var den samma som ovannämnda. Skärmen var 19” och den ansågs tung och klumpig på den tiden då de flesta standardskärmar var 15” stora. De här stationerna arbetade med 2 olika operativsystem, dels DOS men även det relativt oprövade Win 95. Kassettbandspelare. Förstoringskameran var helt fristående och var en s k CCTV av märket Tieman med den finessen att den hade färgåtergivning och kunde omvandla till kontraster. Även skannern var helt fristående och av märket Reading Edge. Den hade egen inbyggd talsyntes och man kunde spara ljudfiler på diskett och kassett.

Bibliotek för alla 1993-96

De första lässtationerna i en publik biblioteksmiljö i Sverige skapades under projektet Bibliotek för alla vid Stadsbiblioteket i Göteborg. Ambitionen då var att öppna biblioteket för synskadade och projektet drevs bland annat av SRF, Synskadades Riksförbund. Lässtationen kom att bestå av flera delar: en dator för synsvaga och en dator för gravt synskadade. Vidare den skannermodell som vi beskrev tidigare, Reading Edge samt CCTV:n.

Datorn för synsvaga hade förstoringsprogrammet Zoomtext 5.0 för DOS. Datorn för gravt synskadade hade en punktdisplay med 80 tecken, den hade också ett DOS-baserat

skärmläsningsprogram vid namn Iltalk. samt en hårdvarubaserad talsyntes som då hette Infovox.500

Dessa skalprogram hade inga färdiga anpassningar utan programmerades utifrån varje databas eller program som skulle anpassas. Så till exempel gjordes anpassningar till Internet via Lynx, en textbaserad mjukvara. Wordperfect 5.1 var ordbehandlingsprogrammet som användes om man ville skriva ut i stortext eller i punktskrift.

Open Media i Töreboda

Ibland förstår man inte varför det är så lätt eller så omöjligt att få pengar till en ny verksamhet. Just till Open Media var det för oss i Töreboda riktigt lätt att få de pengar som vi behövde. Vad kunde det bero på?

Några olika förklaringar som kan vara tänkbara:

1. Töreboda bibliotek har sedan länge en mycket hög utlåning av talböcker. Servicen med talböcker har alltid varit en av mina personliga ”käpphästar” eller prioriteringar. Synskadades lokalförening var den första förening jag besökte när jag kom till Töreboda som bibliotekschef för ett antal år sedan. Under ledning av vår vuxenbibliotekarie Christina Carlson har denna verksamhet fortsatt att utvecklas.
2. Kommunstyrelsens ordförande Leif Henningsson var vid något tillfälle på kommunalrådsträff i Svenljunga. Där fick han information om Open Media. Leif Henningsson kände därför väl till denna verksamhet när frågan blev aktuell.
3. En skrivelse från Synskadades lokalförening och Föreningen mot Läs- och Skrivsvårigheter i april 2001 till kommunen togs upp till välvillig behandling .
4. Biblioteksslagen föreskriver ju bl a att biblioteken ska ägna särskild uppmärksamhet åt funktionshindrade.
5. Bibliotekspersonalen har hela tiden varit mycket positiv till denna nya verksamhet.

Utan att spekulera alltför mycket över orsakerna till den positiva behandlingen kan man ändå förmoda att flera förhållanden samverkat.

Den formella anledningen till att det blev aktuellt i vår kommun att diskutera Open Media var skrivelsen från SRF Mariestad-Töreboda-Gullspång och FMLS Skaraborg. Föreningarna framhöll att kommunen måste ta ansvar för att alla medborgare i Töreboda kommun hade tillgång till anpassade datorer i offentligt, tillgänglig miljö med generösa öppettider. De betonade att funktionshindrade hade rätt till full delaktighet i samhällslivet på alla nivåer. Mycket angelägen var IT-tillgängligheten.

UTREDNING

Jag beskrev tidigare hur lätt det var att få förståelse för och därmed pengar till Open Media. Det är givetvis en sanning med modifikation. Kommunfullmäktige begärde att att vi skulle utreda vad det skulle kosta att bedriva verksamheten. Vi skulle också undersöka om det fanns möjlighet att få bidrag till investeringen och till driften. Dessutom skulle vi beskriva vilken efterfrågan och vilket behov som fanns av verksamheten.

Driftkostnaden skulle ju till allra största delen bli lönen till en tjänst som läs- och skrivtekniker. Till en sådan tjänst kunde vi få lönebidrag med ca 50 % – det visade erfarenheten från de bibliotek som tidigare deltagit i det EU-finansierade projektet i Västra Götaland. Vi räknade också med att Arbetsförmedlingen och Regionbiblioteket skulle svara för utbildningen av läs- och skrivteknikern!

Medel till investeringen trodde vi däremot inte att vi kunde få. EU hade ju redan bidragit till ett sådant projekt i Västra Götaland som var avslutat.

Att på förhand bedöma behov och efterfrågan ansåg vi inte möjligt, även om vi vet hur många synskadade som finns och hur stor andel av populationen som anses vara dyslektiker.

Här har jag i förkortat skick återgivit innehållet i vår utredning om Open Media. Kommunfullmäktige antog i juni 2002 våra förslag enligt följande:

1. Töreboda kommun bedriver Open Media som ett projekt under tre år. Då kan prövas vilken efterfrågan och vilket behov som finns. (Nu vet vi att projekttiden blir juli 2003-juli 2006.)
2. En läs- och skrivtekniker anställs på halvtid under denna period.
3. Vuxenbibliotekarien får under denna period fungera som handledare/arbetsledare för läs- och skrivteknikern samt bistå denna i det viktiga arbetet att marknadsföra projektet.
4. Bibliotekets personal får viss utbildning i Open-Media.

Kommunfullmäktige anslog 250 000 kronor till investeringen och 130 000 kronor i årlig driftkostnad under de tre åren.

Nu var det sålunda bara att sätta igång. Karin Skeppar som vi kände väl sedan tidigare skulle utbildas till läs- och skrivtekniker. Att det var en del komplikationer innan utbildningen kunde starta må vara glömt nu. Under första halvåret 2003 har Karin genomgått denna utbildning tillsammans men en handfull andra aspiranter. Jag tror att alla vi på biblioteket snart kom till insikt om vilken grundlig utbildning som Karin

fick och hur mycket arbete de blivande läs- och skrivteknikerna måste lägga ner! I skrivande stund (augusti 2003) är Karin examinerad. Nu börjar strax arbetet med att marknadsföra denna nya service.

MARKNADSFÖRING

Hösten 2003 måste läs- och skrivteknikern ägna åt ett omfattande marknadsföringsarbete. Lokaltidningen måste få veta vad som är på gång. Olika handikappföreningar ska besökas och informeras liksom skolledningen och specialpedagogen på vår gymnasieskola.

Projektet beskrivs på bibliotekets hemsida och i form av en folder.

Det är ytterst viktigt att Open-Media blir en integrerad del av biblioteket. Därför ska all bibliotekspersonal få särskild information om målen för verksamheten, om de olika dataprogrammen osv. Bibliotekspersonalen ska kunna förklara vilken service man kan få genom Open-Media. Däremot ska inte bibliotekspersonalen vara extra läs- och skrivtekniker när vår ordinarie tekniker inte är på plats.

Ytterligare upplysningar står vi på Töreboda bibliotek gärna till tjänst med.

Hans Thorsell

Kultur- och fritidschef i Töreboda

Under de senaste tio åren har biblioteken arbetat med att bättre tillgängliggöra sina tjänster och samlingar för människor med olika former av funktionshinder. I det här numret av Framsteget kan du bland annat läsa om utvecklingsarbete i Västra Götalandsregionen, om en ny yrkesgrupps framväxt och om bibliotekens uppgift gentemot människor med funktionshinder. Du får också reda på vilka tekniska krav som ställs på biblioteken för att kunna tillgodose de behov som finns.

redaktör **ANNELIE BÖRJESSON**

Framsteget är en skriftserie som utges av Regionbibliotek Västra Götaland. Varje nummer har ett tema eller tar upp ett speciellt område inom biblioteksverksamheten.

REGIONBIBLIOTEK VÄSTRA GÖTALAND

 ISSN: 1651-128X
Form och produktion, Radiator och Informtrycket, Göteborg, september 2003.